

یوحنا قمیر

فلسوفان مسلمان

ابن باجه و ابن طفیل

به همراه گزیده‌ای از متون

ترجمه دکترا سید مرتضی حسینی

مقدمه و ویرایش: دکترا سید عباس ذهبی

بنگاه ترجمه و نشر
کتاب پارسه

فهرست

۱۱	مقدمه ویراستار
۲۳	سخن مترجم
۲۵	میراث فرهنگی آندلس
۲۹	زندگی نامه ابن باجه
۲۹	نوشته های ابن باجه
۳۱	منابع فلسفه ی ابن باجه
۳۱	فلسفه ی ابن باجه
۳۲	۱. متوحد یعنی چه؟
۳۳	۲. هدف متوحد
۳۵	برگزیده ی متون ابن باجه
۳۷	تدبیر
۳۹	صورت های روحانی
۴۰	گمان باطل صوفیه
۴۰	امر الهی
۴۱	متوحد
۴۱	امر دائم
۴۲	کمال انسان
۴۲	منزلت عقل
۴۳	انواع لقاء
۴۵	زندگی نامه ابن طفیل
۴۶	آثار ابن طفیل
۴۶	خلاصه ای تحلیلی

۴۶	مقدمات رساله
۴۹	۱. شکل‌گیری زنده‌ی بیدار
۵۰	۲. رشد کردن زنده‌ی بیدار
۵۰	۳. مرگ آهو، چیستی روح حیوان
۵۰	۴. طبیعت ماده: هیولا و صورت
۵۱	۵. فساد، ایجاد کننده‌ی صورت‌ها
۵۱	۶. آسمان متناهی و محتاج به فاعل
۵۱	۷. حدوث و قدم عالم
۵۳	۸. روحانی بودن نفس
۵۴	۹. سرنوشت نفس
۵۴	۱۰. مشاهده‌ی واجب
۵۶	۱۱. ادراک زنده‌ی بیدار در حالت فناء
۵۷	۱۲. سلامان و ابدال، ظاهر و باطن شریعت
۵۸	۱۳. هماهنگی فلسفه و باطن شریعت
۵۹	۱۴. ظاهر برای عموم و باطن برای خواص
۶۰	مقصود اصلی داستان
۶۲	هدف داستان
۶۷	برگزیده‌ی متن [ابن طفیل]
۶۹	غایت نوشتار
۶۹	مشاهده‌ی حال [عرفانی]
۷۰	ابن سینا و حال مشاهده‌ی [حالت‌های عرفانی]
۷۱	پرسش در باب این دو حالت
۷۳	ابن باجه و تألیفات ناقص، مختصر و پیچیده
۷۳	فارابی و مسأله‌ی فناء نفس‌ها و برتری فلسفه بر نبوت
۷۴	کتاب‌های ارسطو و کتاب شفاء بوعلی و بیان نشدن تمام حقیقت در آن
۷۴	غزالی و تناقض گویی‌هایش و کتاب‌هایی که هرگز به اندلس نرسید
۷۷	روش ابن طفیل
۷۸	به دنیا آمدن زنده‌ی بیدار
۸۱	تربیت زنده‌ی بیدار
۸۲	مرگ آهو و مسأله روح
۸۵	طبیعت ماده یا هیولا و صورت

۸۶	هر امر حادثی، ایجاد کننده‌ای دارد
۸۷	آسمان، و متناهی و کروی بودن اجسام آن
۸۸	جهان حادث است یا قدیم
۹۲	روحانی و جاودان بودن نفس
۹۳	سرنوشت نفس
۹۵	مشاهده‌ی واجب و شباهت‌های سه گانه
۹۶	۱. شباهت به حیوان
۹۸	۲. شباهت به اجسام آسمانی
۱۰۰	۳. شباهت به واجب
۱۰۲	الف: نفی وحدت و کثرت ارواح
۱۰۴	ب: ذات و نفوس افلاک مفارق
۱۰۶	ج: ارتباط ارواح به اجسام و جاودانگی آنها
۱۰۷	د: دوام مشاهده
۱۰۸	زنده‌ی بیدار، سلامان و ابسال
۱۱۸	خاتمه: هدف نویسنده از این نوشتار
۱۲۱	گزیده‌ی متون عربی
۱۶۳	نمایه

مقدمه‌ی ویراستار

آغاز فلسفه آغاز خردورزی است و خردورزی تاریخ معینی ندارد؛ از این رو برای شکل‌گیری فلسفه به سختی بتوان قطعیت تاریخی عرضه کرد. تحول اندیشه‌ی فلسفی هم‌چون پیوستگی روز و شب، در هم تنیده و به هم پیوسته است؛ نه نقطه‌ی شروع شب را می‌توان تشخیص داد و نه نقطه‌ی آغاز روز را و زمان تنها، مقیاسی است برای نظم بخشیدن به زندگی و کمی کردن جهان؛ تا آدمی جایگاه خود را بفهمد و خود را در ادامه‌ی سرگذشت پیشینیان ببیند و سلف را در پرتو خلف و خلف را در پرتو سلف تفسیر کند.

از همین جاست که تاریخ اهمیت پیدا می‌کند و هویت‌بخش می‌شود و انسان در پی هویت خود به سراغ گذشته می‌رود و اندک اندک تاریخ خردورزی در جامعه‌ی فلسفه عرضه می‌شود و فیلسوفان پای خود را از گلیم اسطوره به در می‌کشند و خود را هم‌چون، نگین درخشان بر تارک زمان جای می‌دهند.

آنچه امروز «فلسفه‌ی اسلامی» خوانده می‌شود کم و بیش جریانی است با همین سرگذشت. نه نقطه‌ی آغاز قطعی و مشخصی می‌توان برایش معرفی کرد و نه حدود و ثغور آن را می‌توان به یقین شناخت؛ اما با شناختی قریب به یقین می‌توان در آن به تأمل نشست و چشم‌انداز پیش روی آن را نظاره‌گر بود.

هویت فلسفه‌ی اسلامی را هویت فیلسوفان مسلمان بدانیم یا ندانیم، در این تردیدی نیست که تاریخ فلسفه‌ی اسلامی تاریخ فیلسوفان مسلمان است و این روایت، روایت موجود از تاریخ فلسفه‌ی اسلامی بوده و هست.

تاریخ فلسفه را به چند روایت می‌توان تقریر کرد؛ یکی تاریخ مسائل فلسفه است و دیگری مکاتب فلسفی؛ روایت سوم تاریخ فلسفه، بر اساس تقدّم و تأخّر

فیلسوفان است و روایت چهارم را شاید بتوان مجموعی از سه روایت پیشین دانست. آن چه در باب فلسفه‌ی اسلامی رخ داده است عمدتاً الگوی سوم است و شیوه‌ی این مجموعه هم، چنین است.

فلسفه‌ی اسلامی جریانی است که در رشد و پویایی خود از آبشخورهای متعددی بهره گرفته است و در تاریخ حیات خود اوج و حضیض‌های فراوان دیده است. در کنار نبوغ و استعداد فیلسوفان مسلمان و پیشینه‌ی عقلانیت به ویژه در سنت ایرانیان، دو عامل را می‌توان از عوامل مؤثر در شکوفایی و رشد فکر فلسفی در جهان اسلام دانست. عامل اول که به لحاظ تاریخی مقدم است، پرسش‌ها و پاسخ‌هایی است که در باب برخی از مسائل دینی شکل گرفت و ذهن و زبان مسلمانان را به خود مشغول داشت و سبب بروز نحله‌های کلامی شد.

تاریخ علم کلام نشان می‌دهد که مباحث خداشناسی، انسان‌شناسی و جهان‌شناسی از همان سده‌ی نخست میان متفکران مسلمان شکل گرفت و رفته رفته پررنگ شد و از ساختار نقلی فاصله گرفت و به پرسش‌ها و مناظرات عقلانی بدل گردید. این مناظرات با حضور ملحدان و زندیقان در جامعه‌ی اسلامی شکل دیگری به خود گرفت و تولد مجموعه‌ای از مبانی صرفاً عقلی را در پی داشت.

عامل دومی که در کنار این عامل، ساختار فلسفه‌ی اسلامی را نظم بخشید و تعیین تاریخی بدان داد، نهضت ترجمه بود. پیش از آن‌که نهضت ترجمه در اواخر سده‌ی دوم شکل بگیرد و از جانب حکومت حمایت شود، مسلمانان با برخی از نوشته‌های یونانی و ایرانی آشنا شده بودند؛ اما با سازماندهی مترجمان این دوره، مجموعه‌ی وسیعی از مکتوبات غیر عربی به زبان عربی ترجمه شد و در اختیار دانش‌پژوهان مسلمان قرار گرفت. بخش عظیمی از این مکتوبات به فلسفه‌ی یونان باستان و شارحان این فلسفه اختصاص یافت. همین امر چشم‌اندازی جدید را برای متفکران اسلامی گشود.

مباحث علمی پیشین که فرآورده‌ی مناظرات کلامی بود، با این آموزه‌های نوظهور ترکیب شد و خامی آن، به پختگی بدل گشت و هم‌چون ماده‌ای که قبلاً بدون صورت بود، صورتی نوین یافت و با چاشنی نبوغ و استعداد چهره‌های

ممتازی چون کندی و فارابی و ابن‌سینا در آمیختن تا بدین‌گونه فلسفه‌ی اسلامی در بستر تاریخ متولد شد.

هیچ اندیشه‌ای در خلأ متولد نمی‌شود. فلسفه‌ی اسلامی هم از این قاعده مستثنی نیست و از منابع فکری پیش از خود استفاده کرده است؛ اما این استفاده و برخورداری، گاهی به شکل غیرمنصفانه‌ای تفسیر شده است. مخالفان امروزی فلسفه‌ی اسلامی عمدتاً دو دسته‌اند؛ عده‌ای که این فلسفه را همان فلسفه‌ی یونان می‌دانند و برای آن جایگاهی بیش از شرح و توضیح آن فلسفه قائل نیستند و از این منظر اصطلاح «فلسفه‌ی اسلامی» را نادرست خوانده و آن را ترکیبی خودستیز معرفی می‌کنند.

دسته‌ی دوم کسانی هستند که فلسفه‌ی اسلامی را از حیث فلسفی بودن آن، نقد کرده و آن را صورت دیگری از علم کلام می‌دانند؛ شأنتیت کلامی برای آن قائل‌اند و فیلسوفان مسلمان را متکلم می‌خوانند.

صرف‌نظر از این پرسش که «فلسفه‌ی اسلامی چیست؟» و این‌که آیا این ترکیب، ترکیبی تناقض‌نما و خودستیز است یا ترکیبی معقول و پذیرفتنی — که البته تحلیل هر دو، مجالی فراخ و نوشته‌ای مستقل می‌طلبد — در مقایسه‌ی دیدگاه دسته‌ی اول و دسته‌ی دوم یک نکته روشن می‌شود و آن این است که این دو دسته با هم تعارض دارند.

دسته‌ی دوم با استناد کلی به برخی آموزه‌های دینی موجود در آثار فیلسوفان مسلمان، هم‌چون بحث‌های خداشناسی و آخرت‌شناسی، این فلسفه را یکسره کلام می‌خوانند و شأنتیت فلسفی برای آن قائل نیستند؛ درحالی‌که دسته‌ی اول از آن رو که این فلسفه رونوشتی از فلسفه‌ی یونان است به سرزنش و توییح آن می‌پردازند. اگر فلسفه‌ی اسلامی همان فلسفه‌ی یونان است؛ پس فلسفه است نه کلام؛ و این جدال و کشمکش ابتدا باید میان این دو دسته حل گردد تا بعد پای فلسفه‌ی اسلامی به محکمه‌ی قضاوت کشیده شود.

چنان‌که گفته شد بحث از چیستی فلسفه‌ی اسلامی و نقد منتقدان آن، در این مقدمه‌ی کوتاه، نه ممکن است و نه مطلوب؛ اما این نکته را نباید از نظر دور داشت که روش این گفت‌وگو، یک روش انتزاعی مبتنی بر کلی‌گویی‌های بدون مأخذ و مدرک نیست و البته اگر چنین روشی اتخاذ شود ما در دام مغالطه

خواهیم افتاد و راه را از چاه نخواهیم شناخت و انگیزه را با انگیزه خلط خواهیم نمود و تفکیک مقام گردآوری و داوری را درهم خواهیم شکست و پیش‌داوری‌های مغرضانه را به جای داوری‌های منصفانه خواهیم نهاد و با گوش انکار، از شنیدن هر چیزی عاجز خواهیم بود.

روش این گفت‌وگو بیش از هر چیز مبتنی بر داده‌هایی است که میان نوشته‌های فیلسوفان مسلمان منتشر شده است و البته برای رسیدن به یک داوری منصفانه باید یکایک مباحث طرح شده در این نوشته‌ها استخراج و دسته‌بندی شود؛ تا بتوان آن را با مباحث مستخرج از علم کلام و فلسفه‌ی یونان سنجد و در ترازوی خرد گذاشت؛ غبار تاریخی آن را زدود و به یک پژوهش علمی مبتنی بر اشتراکات و اختلافات رسید و ناظر بر آن حکم کرد.

اگر فلسفه‌ی اسلامی همان کلام است و به قصد دفاع از آن طراحی شده است، پس این همه مخالفت و تکفیر از ناحیه‌ی متکلمان و متشرعان برای چیست و چرا این جماعت، فلاسفه‌ی مسلمان را همیشه تافته‌ی جدا بافته از دین خوانده‌اند و آثارشان را عین ضلالت و گمراهی تلقی کرده‌اند و نوشته‌هایشان را مشحون از «تهافت» یافته‌اند^۱ و از نهادن «قفل اسطوره‌ی ارسطو» بر «در احسن الملل» نهی کرده‌اند^۲ و به «کشتی گرفتن» با فیلسوفان و بر زمین زدن آن‌ها مشغول شده‌اند^۳ و «کاف کفر» را لذت بخش‌تر از «فاء فلسفه» نامیده‌اند^۴.

اشارات بوعلی را «بی‌راهه» خوانده‌اند و «شفا» او را «کاسه‌ی زهر» نام

۱. ر. ک. غزالی، محمد بن محمد، *تهافت الفلاسفه*، به کوشش سلیمان دنیا، تهران، شمس تبریزی، ۱۳۸۲ ش.

۲. ر. ک: خاقانی، *دیوان اشعار*، به کوشش ضیاء‌الدین سجّادی، تهران، زوار، ۱۳۷۳ ش. قصاید، شماره‌ی ۹۷.

۳. ر. ک: شهرستانی، محمد بن عبدالکریم، *مصارعة الفلاسفه*، به کوشش موفق فوزی الجبر، سوریه، دارمعد للطباعة و النشر، ۱۹۹۷ م.

۴. ر. ک: عطّار، فریدالدین، *منطق الطیر*، به کوشش احمد خاتمی، تهران، سروش، ۱۳۸۲، ش: کاف کفرای جان به حق المعرفه
خوشترم آید ز فاء فلسفه
چون که این علم لُج گر ره‌زند
بیش‌تر با مردم آگه‌زند